

KÜRESELLEŞME, ÜRETİM TEKNİKLERİ VE ORGANİZASYONLARINDA DEĞİŞMELER

Bugünlerde dil ve iletişimin yaşamımızda çok önemli bir yeri var, salt dilin iletebildiği alan değil, dilin kurguladığı alan da sorgulanıyor. 1980'den bu yana işçi sınıfı politikaları da bu türden bir sorgulama ihtiyacı içindeler, zira bu grup liberal politikaların dil-söylem bombardımanına en çok maruz kalan gruplardan bir tanesi.

1970'lerde başlayan ve 1980'lerde giderek derinleşen krizden çıkış politikaları, esneklik, küreselleşme ve yeniden yapılanma kavramları çerçevesinde kurulmaya çalışılıyor ve bu kavramlar aynı zamanda neo-liberal söylemin de ideolojik kurgusunu en çok taşıyan kavramlar olmakta. Bu anlamda sorgulamayı "Dili ne belirler?" önermesinden artık kurtarıp, "Dil neyi belirler?" önermesine de taşımak gerekiyor.

Bilindiği gibi kapitalizmin ikinci krizi, kendisini öncelikle kapitalist ekonomilerdeki üretim ve üretkenlik artış oranlarındaki düşmelerde gösterdi. 1970'lerden bu yana ise alınan önlemler krizi çözmek yerine daha da derinleştirdi. Bu krizin diğerlerinden çok önemli bir farkı vardı: üretim artış oranlarındaki, hatta üretimin kendisindeki artışlara rağmen fiyatlar bir türlü düşmüyordu. Durgunluk (stagnasyon), genel ve sürekli fiyat artışlarıyla (enflasyon) birleşince yeni bir kavram daha geliştirildi: stagflasyon.

1930'larda büyük bunalımdan çıkış Keynesian refah devleti politikaları sayesinde olmuştu. 1970'lerde üretilen politika ise "Esnek Üretim ve Küreselleşme" şeklinde özetlenebilir. Kitleselel üretimin bir merkezi düzenleme sorunu olarak özetlenebilecek olan krizden çıkış politikaları arasında "esnek üretim", çağımızın gördüğü en büyük kapitalizm krizini aşmaya ne kadar yardımcı olabilecek? Bu soruyu yanıtlayabilmenin tek yolu esnek üretim kavramını sorgulamak ve esnek üretimi, üretim tekniği ve organizasyonlarındaki kurgulanmış yerini sorgulamakla mümkün.

ESNEK ÜRETİM VE ESNEK BİRİKİM TİPLERİ: GENEL BİR BAKIŞ:

1973-1975 bunalımından sonra kapitalist ekonomiler, yüksek işsizlik, düşük büyüme oranları ve enflasyon ve ABD'nin egemenliğinin kırılması ile belirlenmiş bir yeniden denge kurma zorunluluğu ile karşılaştılar. Yeniden uyarlanma ihtiyacı ile damgalanan bu süreçte, şirketler üretim tekniklerinin yeniden organizasyonu (sipariş üretimi ve stoksuz üretim), üretimde teknoloji yoğunluğunun artışı (robotik, bilgisayarlı üretim), ürün teknolojisindeki artış ve finansal yeniden yapılanma (hisselerin geniş tabana yayılması zorunluluğu) ile özetlenebilecek bir döneme girdiler.

Bu süreçte değişimi hızlandıran diğer ögeler; Taşıma ve pazarlamada uluslararası ağların artışı ve yaygınlaşması, coğrafi sınırların silinmesi ve en küçük ülkelerin dahi rekabete açık hale getirilmesi ve pazar olarak yeniden düzenlenmesi ve tüm bunların bir sonucu olarak da işgücü pazarında, iş hacminde ve iş ve çalışma koşullarında bazı reformların dayatılmasıdır.

"Örneğin üretimin az gelişmiş bölge ve gelişmekte olan dünyaya hızla dağılması, politik görüşleri ulus-devletle kuşatılmış olan sendikalara karşı pazarlık dönemlerinde şirketlerin, coğrafi hareketliliklerini bir tehdit (daha az para ve kötü çalışma koşullarını kabul edin yoksa Güney Kore'ye gideriz) aracı olarak kullanabilmelerini sağladı. Dahası ulusal hükümetler uluslararası sermaye akışını gittikçe kontrol edememeye başladılar ve siyasi yaklaşımları ne olursa olsun çokuluslu yatırımları çekebilmek için emeği gitgide daha çok disipline olmaya zorladılar. Ayrıca ulus-devlet içindeki sınıf savaşımı keskinleşti ve hem hükümetlerin, hem de işçi sınıfı hareketlerinin manevra alanı daraldı." ¹ Tüm bu süreçler içinde özellikle kıta Avrupası kökenli çalışmalar, dünyada mevcut üretim organizasyonlarındaki değişimlere dikkat çekerek, Fordist birikim rejiminden post-Fordist birikim rejimine geçildiğini ileri sürdüler.

Fordism ve post-Fordism terimleri, büyük durgunluk ve kriz kesintileri nedeniyle uzun periyodlarla sarsılan, kapitalist endüstri toplumlarında ekonomik gelişme ve organizasyonların özel biçimlerine tekabül eder. 1930-1970 dönemi Fordist periyod olarak adlandırılır ve bant tipi ve kitlesel üretim ve tüketim, büyük ve yatay olarak entegre firma tipi, Keynesian refah devleti ve kitlesel sendikacılık ile karakterize edilir. 1970'lerden itibaren Fordist rejimin krizi ile krize çözüm olarak yeni bir tür organizasyon önerisi gündeme gelmiştir. Ekonomik kurumlarda yeni bir yapılanma anlamına gelen bu yeni oluşum, post-Fordism; kısa dönem stoksuz ve sipariş üzerine üretimi, küçük ve desantralize firma tipi, refah devletinde kısmi özelleştirme ve küçülmeler ve işçi sendikalarının üyelik ve politik gücünün azalması ile tanımlanmaktadır.

"Birikim rejimi", "esnek birikim" ve "esnek uzmanlaşma" deyimleri ile de anılan post-Fordist rejimin doğası esneklik düşüncesine yakınlaşma eğilimindedir. Aşağıdaki tabloda Fordist ve post-Fordist üretim organizasyonlarındaki farklılıklar görülebilir:

T.1. Fordist ve Post-Fordist üretim organizasyonlarındaki farklılıklar²

<i>Fordism</i>	<i>post-Fordism</i>
<i>Kitle tüketimi</i>	<i>kolay vazgeçer/zor beğenir tüketicisi</i>
<i>Bir ürünün üretiminde uzmanlaşmış teknoloji</i>	<i>Genel esnek makineler</i>

¹ Harvey, D.,1993, "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", *Toplum ve Bilim*, 56-61, s.85.

² Bagguley, P., (1994) "Prisoners in the Beveridge Dream?", (içinde) *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, R. Burrows & ?. Loader (eds), s. 74.

Küreselleşme, Üretim Teknikleri ve Organizasyonlarında Değişmeler

<i>Kitlesel, bant tipi üretim</i>	<i>Kısa dönem sipariş üretimi</i>
<i>Yarı kalifiye işgücü</i>	<i>Çoklu kalifiye(multiskilled)işgücü</i>
<i>Taylorist yönetim stratejisi</i>	<i>"İnsan İlişkileri" yönetim stratejisi</i>
<i>Genellendüstriyel sendikalar</i>	<i>Sendikasızlık/firma sendikaları</i> <i>/Grev-yok anlaşması</i>
<i>Merkezleşmiş ulusal satış sözleşmesi</i>	<i>Desantralize yerel veya ürün düzeyinde satış sözleşmesi</i>
<i>Coğrafi olarak dağılmış , merkezleşmiş branş üretimi</i>	<i>Coğrafi olarak yeni endüstriyel bölgeler, esnek uzmanlaşmış topluluklar</i>

Esneklik, esnek üretim dört farklı tipe ya da seviyeye ayrılabilir:

1)Emek süreciyle ilgili olarak ortaya çıkan esneklik. Yani işgücünün esnek kullanımı, esnekliğin kavramlaştırılması ve yeni örgütsel biçim ve amaçlar için kullanılan esneklik; bir işçinin çok sayıda görevinin olması ya da aynı anda çok sayıda süreci denetleyebilen işçi örneğinde olduğu gibi. Bu tip kavramlaştırmada asıl sorun otorite anlayışı ile ilgilidir. Örneğin Japon sanayi sisteminde işçinin denetimi çok sıkı olduğu halde, kooperatif çalışmadaki esneklik bu tipte aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu düzeyde kavramlaştırma, fabrika içi esnek çalışmayı neredeyse zanaatkarlıkla bir tutan bir anlayışa da yol açabilmektedir. Burada bir diğer önemli nokta, emeğin bu tür esnek kullanımının kapital birikimini yoğunlaştırıcı ve emek hızını artırıcı özellikler taşımasıdır. Bu noktada sendikaların eski örgütlenme ve hak talebi biçimlerinde de değişiklik yapmaları gerekmektedir.

2)İşgücü piyasalarındaki esneklik: Esneklik aynı zamanda işgücünün merkez ve çevresel olarak firma içi ve firmalar arası dolanımı ile de belirmektedir. Taşeron veya part-time çalışmalar, mevsimlik ve sektörel dalgalanmalar; stoksuz üretime uygun bir çalışma yöntemi olmasına rağmen; aslında işgücünün büyük bir kesimi için sendika, fazla mesai ve sigorta sistemlerinde aksamalar anlamına gelmektedir. Kitlesel sendikacılığın en sancılı olduğu ve esneklik anlamında alınan tüm süreçlere en fazla karşı çıkılan nokta bu tip işgücü esnekliğidir. Özellikle coğrafi sınırların silindiği ve yatırımların uluslararası nitelik kazandığı dünyada, işgücünün

sektörlerarası ve bölgeler arası dalgalanmaları, eski sendikacılık politikalarında da yeniden düzenlemelere gidilmesini zorunlu kılmaktadır.

3)Esnekliğin merkezinde devlet politikaları sorunu vardır. Yani devletin kurum ve kuruluşlarının verdiği desteğin azaltılması, devletin 'küçültülmesi', özelleştirme ve düzenleme politikalarında azalmalar (deregulation), hem sermayenin bir sektörden diğerine akışını hızlandırabilir, hem de sermayenin girişimci kapasitesini daha özgürce kullanmasına yardımcı olabilir.³ Bu tarz esneklik anlayışında devletin Keynesian refah devleti anlayışını terketmesi ve sorumluluklarından uzaklaşması, şirketlere de hem çalışanlarına hem de içinde buldukları topluluğa karşı sorumluluklarını ihmal edebilme şansını sağlamaktadır. Yeni sendikal hareketin en önemli sorumluluklarından birisi de burada, denetleyici aygıtların ve denetleme politikalarının geliştirilmesi olacaktır.

4)Bölgesel olan ve coğrafi hareketlilikle atbaşı giden esneklik. Bu düzeyde evde çalışma, büro tipi örgütlenmenin ortadan kalkması ve bölgelerarası işgücü akışının artışı sayılabilir. Yine bu düzeyde sermayenin hiper hareketliliği de sayılmalıdır. "Eve iş alma, evden çalışma ya da büro işlerinin ve kırtasiyenin azaltılması" olarak adlandırılan süreç ülkemizde de özellikle hizmetler ve kısmen de satış sektörlerinde yaygınlaştırılmaktadır. Bu süreçte aile bireylerinin tümünün işgücünün iş için kullanılması, iş saatlerinin belirsizleşmesi, aile ve özel hayatın giderek kaybolması ve hatta evin nitelik ve kolaylıklarının tümünün işin emrine verilmesi sözkonusu olmaktadır. Bu tip içinde kadın ve gençlerin esnek çalışma organizasyonları içinde daha çok yer aldıklarını da görmekteyiz.

Bu kısımda sözü edilecek bir diğer esneklik, üretimin bölgesel olandan neredeyse dünya yüzeyine dek yayılması ile birlikte gelen süreçtir. Ürünün çeşitli parçalarının bunlara uygun olan yerlerde üretilmeye geçmesiyle (işgücünün ucuz olduğu yerlerde emek yoğun teknoloji yatırımlar kısmının, teknik beceri gerektiren yerlerde teknoloji yoğun yatırımların ve pazarlama ağlarının da merkez ülkelerde yapılması gibi), işgücünün coğrafi hareketliliği hızlanmakta, buna ek olarak da sermayenin denetlenmesi şansı hızla azalmaktadır. Yeni bir sendikal yapı arayışında öncelikle dikkate alınması gereken esneklik süreçlerinden birisi de bu olacaktır.

Görüldüğü gibi esneklik ve esnek üretim politikaları, bir yönetim ve üretim teknolojisi tartışması içerisinde cereyan ediyor görünmesine rağmen, üretim organizasyonundaki tüm süreçlerde bir altüst oluş ve giderek üretimin kendisini de kapsayan bir yeniden biçimlemeyi de beraberinde getirmektedir.

Üretim sistemi içinden ortaya çıkan post-Fordist gelişmeler bir yandan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken talebi karşılamaya, diğer yandan verimlilik ve kârı artırmaya öncelikle yöneliktir. "Diğer bir deyişle yeni koşullara uyum ve yeni

³ Harvey, 1993, *age*, s.88.

verimlilik/kârlılık artışı arayışı, yani değişmemek için değişmemek arayışıdır"⁴. Ancak bu elbette ortaya çıkan değişimlerin ciddiyetini ve önemini ihmal edebileceğimiz anlamına gelemez. Özellikle yeni yapılanma politikalarının küreselleşme olarak adlandırılan genişlemesinin Almanya, ABD ve Japonya merkezli olacağı gözönüne alınırsa bu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik-politik ve ideolojik dengenin II.Dünya Savaşı sonrası kadar kapsayıcı olamayacağı ve pek çok Güney ülkesinin bu dengenin dışında kalacağı kuvvetle muhtemeldir. Özellikle son 15 yılda ciddi bir birikim kaçağı olan bir ülke olarak Türkiye'nin de bu yeni yapılanma içinde nerede yer alacağı hayati bir sorudur.

Bu konumda çıkaracağımız stratejik sonuçlar, diğerlerinin önemini koruduğu bir alanda post-Fordizmi sermayenin yalnızca bir ideal-tipik seçeneği olarak mı kavramsallaştıracağımıza, yoksa bütün politik düzlemi post-fordist terimler çerçevesinde mi okuyacağımıza bağlı olacaktır. "*Kuşkusuz, kapitalizmin merkezi dinamik gücü, küresel bir düzlemde sermaye birikim stratejileri olarak kalmaktadır. Yıkıcı etkilerini sınırlamak için bu gücün nasıl dönüştürüleceği, ihtiyaç, eşitlik ve toplumsal ilişki değerlerini destekleyen karşı güçlerin nasıl oluşturulacağı, ve özel mülkiyetin eşitsiz güçleri karşısında demokratik katılımcı kurumların iddialarının nasıl ilerletilebileceği, sosyalizmin geniş gündeminde de bulunmalıdır*".⁵

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE "ESNEK ÜRETİM"İN MALİYETİ VE SENDİKAL YENİDEN YAPILANMANIN GELECEĞİ

Esnek uzmanlaşma ve esnek üretim adı verilen bu yapılar Kuzey İtalya'da "üçüncü İtalya" adı verilen bölge ve Almanya'da Baden-Württemberg örnek gösterilmektedir. Bu bölgelerde yoğunlaşan küçük ve orta ölçekli işletmeler birbirlerine taşeronluk yaparken, aynı zamanda üretim bilgilerini de paylaşmakta ve tüm faaliyetler ortaklaşa yürütülmektedir. Rekabetçi işbirliği adı ile simgeleşen bu yapılanmada küçük ve orta ölçekli işletmeler kendi otorite ve denetimlerini kendileri kurmakta ve bütünüyle esnek olan-işgücü, üretim ve teknoloji olarak- bu firmalar değişken piyasa koşullarına uyum sağlamada büyük ve bant tipi kitlesel üretim yapan firmalardan çok daha fazla başarılı olmakta, daha yüksek kar sağlamaktadırlar. Bu tarz bir örgütlenme ve firmalarda küçülme giderek gelişmekte olan dünyaya da önerilen yeni bir kalkınma modeli haline gelmiş ve hem dünya ekonomisi ile eklemlenmede yeni bir fırsat olarak hem de işgücünün yeniden yapılanmasında daha insani bir boyut olarak (bedensel işlerde azalma ve işgücüne daha eğitimli olma şansının verilmesi anlamında) sunulmaya başlamıştır.

Yeni-Liberalizmin tüm çabalarına ve esnek üretime ilişkin politikaların yaygınlaştırılma gayretlerine rağmen, esnek üretim kavramı bazı handikaplar içermektedir; bunlardan en önemlisi de esneklik kavramının bölgelere göre de

⁴ Yentürk,N.,1993, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", *Toplum ve Bilim*, 56-61, s.47.

⁵ Rustin, 1995."Yeni Zamanlara Yönelik Eleştiriler", (içinde) *Yeni Zamanlar*, S.Hall & M.Rustin(der) s. 240.

farklılaştırılmış olmasıdır: Sayısal esneklik ve fonksiyonel esneklik olarak adlandırılan iki farklı esneklik tipi, üretim tekniklerinin biçimiyle birlikte dünya işbölümü sürecinde bir yeni yapılanmanın da hem habercisi hem de hazırlayıcısı olarak belirmektedir⁶.

Sayısal esneklik kavramı daha çok işgücünün niteliği ve niceliği ile birlikte kullanılan esneklik kavramıdır. Kısa dönem kontratlı çalışma, fason ve taşeronlaşmada artış, dışarı iş yapma ve ev tipi üretim olarak da tanımlanan sayısal esneklik, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketim maddeleri ve ana yatırım malları grubunda (Gıda, konfeksiyon, deri, kundura, ağaç işleri ve mobilya ile makina aksamı, elektrik ve elektronik sanayinde) ve hizmetler ve satış sektörlerinde artarken⁷; gelişmekte olan ülkelerde bu tip esneklik içine tüm sektörlerde küçük ve orta ölçekli işyerlerindeki sayısal artışlar da dahil edilmekte ve bu durum firma niteliğine bakılmaksızın arzulan bir sonuç olarak addedilmektedir⁸. Dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde ise bu tip esnekliğe tarımsal işgücünden bir kopuş şansı olarak bakılmakta ve kapsamına da kırsal alanda kadınların evhalkı için yaptıkları malzemeleri pazara çıkarmasından, hanehalkı geliriyle açılan mikro ölçekli işyerlerine kadar (hatta mahalle bakkalları ve evdeki dokuma/trikotaj makinaları gibi) pek çok ekonomik aktivite de alınmaktadır.

Dünyadaki yeni pazar arayışları ve daha karlı üretim için yeni alanlar açma arayışları çerçevesinde değerlendirilebilecek bu tip esnekliğin, farklı ülkeler ve bölgeler için farklı stratejilerle karşılık bulması zorunluluğu da buradan doğmaktadır.

Yeni dünya pazarı sisteminde gelişmekte olan ya da eski deyişle yarı çevre olarak adlandırılan ülkeler, sayısal esneklikteki bu yeni tanımlamayla birlikte kendi birikimlerini oluşturma şansını kaybetmiş görünmektedirler. Kitlesel üretim aşamasından yani rekabetin fiyat üzerine kurulu olduğu ve böylece de ucuz işgücünün gerçek bir rekabet şansı yarattığı Fordist birikim rejiminden kopuşla birlikte, bu ülkelerde özellikle düşük nitelikli işgücünün istihdam şansı azalmaktadır. Bu azalma sadece yeni teknolojik gelişmeler ve niteliksiz emeğe ihtiyaçtaki azalmadan kaynaklanmamakta aynı zamanda rekabet şansı yaratabilecek olan yüksek teknoloji ürünlerinin bu henüz gelişmekte olan bölgelerde üretilememesi, dolayısı ile yeni teknolojinin sürekli dışardan talep edilmesiyle de katmerlenmektedir. Bu durum, her türüne esnek adı verilerek yüceltmeye çalışan küçük işletmelerdeki artışlarla da kanıtlanmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisinin son dönem istihdam ve üretim verilerine baktığımızda, özelleştirme politikalarıyla kıyaslanamayacak bir hızda istihdam kaybı ve küçük işletmelerdeki artışlara tanık olmaktadır.

⁶ bkz. Pollert, A., 1991, "Change and Continuity in Work and Employment", (içinde) *Farewell To Flexibility*, A. Pollert, s: 3-8.

⁷ AMIN, Ash, "Flexible Specialization and Small Firms in Italy", (içinde) *Farewell To Flexibility*, A. Pollert, (ed), 1991; CASEY, B., Survey Evidents on Trends in 'Non-Standart' Employment, (içinde) *Farewell To Flexibility*, Pollert, A. (ed), 1991.

⁸ Hadjimichalis, C & Vaiou, D., "Flexible Labor Markets and Regional Development in Northern Greece", *International Journal of Markets and Regional Research*, 1990, v: 40, No:1.

T.2. Karşılaştırmalı İstihdam İstatistikleri (1985-1994)⁹

	Sanayi istihdamı/ toplam istihdam * %	Sanayi/katma değer içindeki payı * %	İstihdam artış oranı % **	İstihdam artış oranı % ***	İşgücüne katılım oranı E-% ****	İşgücüne katılım oranı K-% ****	Toplam faktör verimliliği % ****
1985	14.3	27.8	1.8	35.1	53.7	28.9	11.9
1990	15.3	28.4	0.8	13.4	53.2	32.2	21.0
1994	15.6	26.5	-7.8	10.7	51.1	33.4	0.7

*DİE , Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, 1994.

** 25 ve üzeri işçi çalıştıran işyerleri alınmıştır, DİE,1994.

*** 10-24 işçi çalıştıran işyerleri alınmıştır, DİE, 1994.

**** TÜSİAD, The Turkish Economy, 94.

Tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisindeki son 10 yıllık dönemde, sanayinin toplam istihdam içinde aldığı pay sadece 1.3 oranında artarken, katma değer içindeki payı 1.3 düşmüştür. Eğer neo-liberal politikaların önerdikleri gibi, yüksek teknolojili ve yüksek verimlilikte işgücü çalıştıran bir sanayi politikası uygulanmakta olsaydı, bu takdirde istihdamdaki azalışa karşın, katma değerde ve toplam faktör verimliliğinde ciddi artışlar olması gerekecekti. Toplam faktör verimliliğindeki bir önceki döneme oranla 0.7'lik gerileme; Türkiye'nin hem ciddi bir verimlilik hem de istihdam problemi olduğunun çok önemli bir göstergesidir. Öte yandan 25 ve üzeri işçi çalıştıran işyeri sayısındaki -7.8'lik gerilemenin 10-24 arasında işçi çalıştıran işyerleri sayısındaki 10.7'lik artışla birlikte gitmesi de son derece dikkat çekicidir. Görünen odur ki orta ve büyük işyerlerindeki işçi çıkarmaları, kendi işini kurmaya çalışan ve mikro ölçekli olarak adlandırılan işletmeler açan yeni bir grup yaratmıştır ve bu grubun toplam katma değere pek bir faydası olmadığı da görülmektedir.

Diğer yandan sanayi krizi dönemlerinde kadın işgücünün nispeten daha pahalı olan erkek işgücünden boşalan yerlere yerleştirildiği ve kriz sonunda bu grubun tekrar evlerine çekildiği bilinen bir gerçektir. Tablo.2. de erkek işgücünün yıllar itibarı ile katılım oranlarındaki azalmanın kadın işgücü tarafından dolduruluyor olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Bu durum her ne kadar neo-liberaller tarafından kadının meslek ve iş hakkını edinmesi olarak değerlendirilse de, istatistiklerin yorumlanmasından çıkan sonuç; doğrudan iş sahibi olabilecek mesleklere sahip kadın oranında yıllar itibarıyla çok

⁹ Artışlar ve azalışlar bir önceki yıla oranla hesaplanmıştır.

anlamli bir artiş olmadığı ve bunun tersine kadınların yine domestik işlerde istihdamı ve yanısıra erkeklerin boşalttıkları işlerden düşük statülü ve düşük ücretli olanların doldurulmasında kullanıldığıdır.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde hantal ve kirletici sanayinin veya eski teknoloji ve bant tipi üretim yapan sanayilerin varlığını hala yoğun bir biçimde sürdürmekte olduğunu da görmekteyiz. Dünya işbölümü çerçevesinde güney pazarının taleplerine karşılık verebilecek sıra işi üretimin sürdürülmesi görevi bu tür ülkelere düşmektedir. Bu nedenle bu ülkelerde henüz tasfiye olmamış eski sanayi birimleri, zanaatkar üretim, geleneksel üretim faktörleri ve dünya pazarı ile bütünleşmeye çalışan gerçek esnek üretim grupları birlikte ve kendi pazar payları dahilinde işlerlik göstermektedir. Zira dünya çapında tanımlanan esnek üretim ve birikimin gerçekleşebilmesi için, öncelikle üretim organizasyonunda baskın olarak Fordist yapılanmanın gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Bu durumda bu tür ülkelerde büyük ölçekli işletmelerde çalışan, halen çalışan veya işini kaybetmiş olan ve Fordist yapıların bütün eski biçimlerinin sorunlarını da taşıyan ücretli işçilerle, taşeron ve fason çalışan ve özellikle bazı sektörlerde yoğunlaşmış ücretliler grubu; aynı zamanda pazara yönelik ve küçük ölçekli olmakla birlikte üretim organizasyonu açısından zanaatkar öğeler taşıyan geleneksel bir kesim ve geçici ve mevsimlik çalışan ücretli gruplarıyla kendi aile işinde ücretli/ücretsiz çalışan kesimler aynı anda varlıklarını sürdürmektedirler.

Diğer tür esneklik türü ise fonksiyonel esnekliktir. Bu tür esneklik yüksek ve avantajlı gelişkin teknolojilerle ve nitelikli bir çekirdek işgücü grubu ile birlikte işleyen bir esneklik olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Silikon vadisi ya da Japon esnek sistemi olarak örnekleme yapılan bu grup esneklikte en önemli iki unsur, son derece yüksek niteliklere ve dolayısı ile yüksek ücrete sahip bir çekirdek işgücü; yanısıra sürekli kendisini yenileyen bir teknolojiye ve farklı üretim alanlarında üretme kapasitesine ya da hiç değilse sektörünü ve makina parkına esnek bir biçimde çabucak yenileme becerisine sahip, dolayısı ile finansal esnekliği de olan küçük ölçekli bir firmanın varlığıdır. Bu tür küçük ve esnek firmaların ağ tipi ve bilgi ve eleman aktarımı yoluyla örgütlenmelerine; geleceğin devletsiz toplumunun ilk nüveleri gözüyle bakılmaktadır. Bu tür bir esnek organizasyonun yapısı şöyledir:

¹⁰ Elger, T., "Task Flexibility and the Intensification of Labour Force in UK Manufacturing in the 1980s", *Farewell to Flexibility*, A. Pollert, (ed) 1991.

T.3. Fonksiyonel Esnek Üretim Firması ¹¹

Kendi işinde çalışanlar

ÇEVRE GRUBU 1

İkincil işgücü pazarı

Nitelik ihtiyacı nedeniyle esneklik

GEÇİCİ İŞGÜCÜ

FASON BAĞLANTILAR

ÇEKİRDEK İŞGÜCÜ

Fayda nedeniyle esneklik

Ç E V R E G R U B U 2

Kısa dönem
kontratları

Kamuda eğitilmiş
işgücü

İşi
paylaşanlar

Part-time
çalışanlar

KAPSAM DIŞI İŞGÜCÜ

Bu tür esnek firmalarda çekirdek grup olarak adlandırılan grup 7-9 işçiden oluşmaktadır ve işletmenin ana işgücünü teşkil etmektedir ve son zamanlarda sözü edilen toplam kalite çemberi ya da üretime etkin katılım adı verilen üretim organizasyonları bu grup için sözkonusu gözükmemektedir. Ancak bu grup dışında çok geniş bir işgücü grubu zaman zaman kontratlı ya da kontratsız olarak işletmeye dahil edilmektedir. Bu son durum niteliksiz ve ancak bu tür işler çıktığında çalışabilecek olan yedek işgücü ordusunu, özellikle iş güvencesi ve sendikal haklar konusunda son derece garesiz bir konumda bırakmaktadır.

Öte yandan çekirdek grup için de sendikal örgütlenme (işyeri bazında ya da sektörel bazda olsun) yine zordur. Yüksek ücret alıyor olmalarına rağmen sayıca az olan bu grup da aslında, yaşlandıkça ve teknolojinin esnekliği nedeniyle her an işsiz kalma olasılığı veya bunu bertaraf edebilmek için sürekli hizmet için eğitimden geçme zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Gerek üretim organizasyonundaki son değişmeler ve gerekse bu değişmelerin olabildiğince pejoratif yorumuyla karşı karşıya kalmış günümüz sendikacılığı için neler

¹¹ Penn, R., "Flexibility in Britain During the 1980s: Recent Empirical Evidence", (içinde) *Fordism and Flexibility*, Gilbert, N. (ed), 1992

önerilebilir? Kuşkusuz sendikaların ekonomik değişmeye gösterdikleri uyum, sadece pazarlık düzeyinin fonksiyonu değildir. Ülkenin büyüklüğü, dış dinamiklere karşı koyabilme gücü ve hedefleri de sendikal yapılanma için önemli birer veridir. Ancak özellikle son 15 yıldır dünyada ve benzer olarak ülkemizde de görülen sendikal kan kaybı hem politik hem de ekonomik bir yeniden yapılanma sürecinin gerekliliğinden söz etmeyi gerektirmektedir. Son yıllarda dünya sendikacılık deneyimlerinden çıkan sonuçlara göre :

1)Sendikaları birer ideolojik mücadele aracı olarak gören ideolojik sendikacılığın daha çok üye kaybına uğradığı- hisse senetleri ve aynı para aktarımına yoluyla mülkiyetin yaygınlaştığına olan inanç nedeniyle kitle tipi ya da Latin Amerika tipi sendikacılık anlayışları eskisi kadar rağbet görmemektedir,

2) Faaliyetlerini toplu pazarlık yoluyla ücretlerini artırmada yoğunlaştıran sendikalar daha çok üye kaybetmektedir. Amerikan tarzı sendikacılık anlayışı da son yıllarda üye kaybına uğramıştır. Özellikle ücret artışlarının artık eskisi kadar rağbette olmadığını görmekteyiz. Bir çok işletme rekabet şansını artırmak için üye çıkarma yoluna gitmiş, hatta çalışanların gönüllü ücretsiz izinliliğini talep etmiştir. Bunlar ise sendikalara olan güveni sarsmış ve sendikalarda kan kaybına yol açmıştır.

3)İşletme düzeyinde emek-sermaye ilişkilerinin kurumsallaştığı, sanayi demokrasinin işlerlik kazandığı ülkelerde sendikalar ciddi üye kaybına uğramamıştır. burada bir diğer önemli nokta sendikal demokrasinin de kurumlaşmış olması gerektiğidir.

4)Faaliyetlerini çeşitlendirebilen, üyelerine özel hizmetler sunun sendikalar ise üye sayılarını artırmışlardır. Ücret pazarlığı dışında kooperatifçilik yoluyla ekonomik olanakları artırmaya yönelik girişimlerde bulunan, sosyal ve kültürel tesisler aracılığı ile üyelerini destekleyen ve hizmet içi eğitim ile beceri artırmayı ya da genç ve kadınlara yeni nitelik olanakları sunan kurslar açmayı başarabilen sendikalar üye sayılarını artırmışlardır.¹²

Sonuç olarak; her krizin yeni bir başlangıç için yeni bir fırsat olduğunu söylemeliyiz. Eski dengelerin altüst oluşu, işçi sınıfına yeni bir dönem için yeni denge ve fırsatlar sağlamakta. Krizin derinleşen boyutları bir yandan karşı çıkışları da güçlendiriyor. Bir yandan işsizleştirme ve refah sistemlerinde somut azaltmalarla atbaşı giden bir dönem diğer yandan işçi sınıfının resmi ideolojilerle bu denli yoğun bir propogandaya tabii tutulması, aslında kapitalizmin durumunun son derece zayıf olduğunu da göstergesi. Sendikaların bu dönemden eski yapılarındaki hantallıkları atarak ve yeni aşamalar kazanarak çıkabilme şansları belki de hiç bir zaman olmadığı kadar var.

¹² Kutsal, M. & Dereli T., "Ekonomik Kriz ve Dünyada Sendika Hareketi", Pertol-İş 1993-94 Yıllığı, 1995, s. 568-569.